

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИМУШУВАННЯ ДО ШЛЮБУ

PECULIARITIES OF THE CRIMINAL-LEGAL CHARACTERISTICS OF FORCED MARRIAGE

Камінський П.В., аспірант кафедри кримінального права
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню особливостей кримінально-правової характеристика складу примушування до шлюбу. Згідно чинного кримінального законодавства заборона даного складу посягання встановлена статтею 151² КК України, яка розташована у Розділі III КК України «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи».

Визначено, що основним безпосереднім об'єктом примушування до шлюбу є свобода людини, а саме її складова – свобода волі, в аспекті можливості вільно, на власний розсуд, визначити свою поведінку та приймати рішення щодо вступу в шлюб або не вступу, продовження укладеного шлюбу або ні, вступу у співжиття без укладання шлюбу або продовження такого співжиття, переміщуватися на територію іншої держави або ні із зазначеною метою. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого статтею 151² КК України, як зовнішнє вираження суспільно небезпечного посягання на охоронювані цією нормою суспільні відносини включає до свого складу наступні альтернативні форми, що зафіксовані наразі у диспозиції зазначеної статті кримінального закону.

Суб'єкт примушування до шлюбу загальний, тобто ним є фізична осудна особа, яка досягла 16 років. Суб'єктом кримінального правопорушення може бути як чоловік, так і жінка. Частіше суб'єктом примушування до шлюбу є особа, що має сімейну владу над потерпілою особою (батько, дід, мати). Суб'єктивна сторона примушування до шлюбу характеризується прямим умислом, при цьому мотив і мета не є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складу досліджуваного кримінального правопорушення, проте суд має враховувати їх при призначенні покарання.

Звертається увага на тому, що перелік кваліфікуючих ознак примушування до шлюбу потребує вдосконалення з метою заборони всіх форм прояву суспільно небезпечного і винного примушування потерпілої особи до шлюбу з послідовним підвищенням рівня суспільної небезпеки діянь, що в повній мірі відповідає нормам міжнародних актів у сфері визначення правових наслідків примушування до шлюбу та потребі врахування сучасних тенденцій розвитку примусових шлюбів.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінально-правова характеристика, склад кримінального правопорушення, примушування, примушування до шлюбу.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the criminal-legal characteristics of the composition of coercion into marriage. According to the current criminal legislation, the prohibition of this type of offense is established by Article 151² of the Criminal Code of Ukraine, which is located in Section III of the Criminal Code of Ukraine «Criminal offenses against the will, honor and dignity of a person».

It was determined that the main direct object of coercion into marriage is human freedom, namely, its component – freedom of will, in the aspect of the ability to freely, at one's own discretion, determine one's behavior and make decisions about entering into marriage or not entering into marriage, the continuation of a concluded marriage or no, cohabitation without marriage or continuation of such cohabitation, move to the territory of another state or not for the specified purpose. The objective side of the criminal offense provided for in Article 151² of the Criminal Code of Ukraine, as an external expression of a socially dangerous encroachment on social relations protected by this norm, includes the following alternative forms, which are currently fixed in the disposition of the specified article of the criminal law.

The subject of coercion into marriage is general, i.e. it is a physical convict who has reached the age of 16. The subject of a criminal offense can be both a man and a woman. More often, the subject of forced marriage is a person who has family power over the victim (father, grandfather, mother). The subjective side of coercion into marriage is characterized by direct intent, while the motive and purpose are not mandatory features of the subjective side of the composition of the criminal offense under investigation, but the court must take them into account when imposing a punishment.

Attention is drawn to the fact that the list of qualifying signs of coercion into marriage needs improvement in order to prohibit all forms of manifestation of socially dangerous and culpable coercion of the victim into marriage with a successive increase in the level of social danger of actions, which fully complies with the norms of international acts in the field of determining legal consequences forced marriage and the need to take into account modern trends in the development of forced marriages.

Key words: criminal offense, criminal-legal characteristics, composition of a criminal offense, coercion, coercion into marriage.

Кримінально-правова характеристика – це одна з фундаментальних категорій кримінального права, а тому з'ясування змісту цього поняття має важливе значення для повної та об'єктивної характеристики кримінального правопорушення. По суті, кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення представляє собою опис істотних, характерних його особливостей та ознак складу.

У свою чергу, склад кримінального правопорушення – це система визначених законом як обов'язкових об'єктивних та суб'єктивних ознак (юридичних ознак), які в сукупності дають підстави вважати вчинене діяння визнавати як суспільно небезпечне (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона). З питання визначення об'єкта кримінального правопорушення традиційно починається аналіз кримінально-правової характеристики того чи іншого складу кримінального правопорушення. Притримуючись такого підходу, розпочнемо кримінально-правову характеристику примушування до шлюбу із встановлення особливостей об'єкта.

У кримінально-правовій літературі було чимало уваги приділено визначенню об'єкта кримінального правопорушення, його особливостям та структурі. Традиційною в кримінально-правовій є класифікація об'єктів «за вертикально» на загальний, родовий та безпосередній. Така класифікація є найбільш переконливою, адже ґрунтується на співвідношенні філософських категорій «загального», «особливого» та «окремого».

Так, об'єкт кримінального правопорушення – це елемент складу кримінального правопорушення, що охоплює суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом, суб'єктам яких завдана істотна шкода чи створена загроза її заподіяння (обов'язкова ознака), а також включає в себе потерпілого від кримінального правопорушення та предмет кримінального правопорушення (факультативні ознаки).

Так, ст. 151² КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за примушування до шлюбу розташована у Розділі III КК України «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи», що свідчить

про визнання родовим об'єктом даного кримінального правопорушення суспільних відносин, що забезпечують особисту волю, честь та гідність особи. Закріплюючи склад примушування до шлюбу в рамках зазначеного розділу КК України вітчизняний законодавець визначив, що вчиняючи таке правопорушення відбувається посягання, в першу чергу, на свободу особи в аспекті вибору потерпілою особою своєї поведінки, а саме вільно вирішувати вступати чи не вступати в шлюб, коли це робити і з ким, продовжувати шлюбні відносини чи ні.

Основним безпосереднім об'єктом примушування до шлюбу є свобода людини, а саме її складова – свобода волі, в аспекті можливості вільно, на власний розсуд, визначити свою поведінку та приймати рішення щодо вступу в шлюб або не вступу, продовження укладеного шлюбу або ні, вступу у співжиття без укладання шлюбу або продовження такого співжиття, переміщуватися на територію іншої держави або ні із зазначеною метою. Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами в різних ситуаціях можуть виступати також здоров'я, статева свобода та статева недоторканість.

Диспозиція статті 152¹ КК України сформульована таким чином, що потерпілим від цього кримінального правопорушення може бути як жінка, так і чоловік. В той же час чимало міжнародно-правових актів визначають потерпілими саме жінок з огляду на те, що дівчат примушують до шлюбу ледь не змалечку.

Наступним обов'язковим елементом дослідження об'єктивних ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 151² КК України, є його об'єктивна сторона, яка становить зовнішню сторону кримінального правопорушення, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між ними, а також місцем, часом, способом, обставинкою, засобами та знаряддями вчинення правопорушення.

Склад кримінального правопорушення, передбаченого статтею 151² КК України, сформульований таким чином, що у ньому не йдеться про наслідки. Суспільно небезпечні наслідки як ознака об'єктивної сторони кримінально караного діяння існують за межами складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 151² КК України, і тому це посягання необхідно вважати закінченим з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння, описаного у статті 151² КК України.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого статтею 151² КК України, як зовнішнє вираження суспільно небезпечного посягання на охоронювані цією нормою суспільні відносини включає до свого складу наступні альтернативні форми:

- 1) примушування особи до вступу в шлюб;
- 2) примушування особи до продовження примусово укладеного шлюбу;
- 3) примушування особи до вступу у співжиття без укладання шлюбу;
- 4) примушування особи до продовження співжиття без укладання шлюбу;
- 5) спонукання з метою вступу у співжиття без укладання шлюбу особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає;
- 6) спонукання з метою продовження співжиття без укладання шлюбу особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає.

У контексті досліджуваного складу кримінального правопорушення під примушуванням до шлюбу розуміється форма насильства, що посягає на добровільність як конститутивну ознаку шлюбу та супроводжується порушенням цілого комплексу прав людини, зокрема права на освіту, особисту недоторканість, вільний вибір місця проживання. При цьому може бути застосоване фізичне, психологічне, сексуальне та/або економічне насильство.

Співвідносячи категорії примушування та спонукання вважаємо, що і спонукання і примушування є видами впливу, при яких відбувається придушення та обмеження волі потерпілої особи та, водночас, стимулювання до певної поведінки, поряд з цим спонукання є більш широким поняттям та має набагато більше проявів психічного впливу (обіцянки, підкуп, умовляння, переконання, обман тощо).

Суб'єктивні ознаки будь-якого кримінального правопорушення, в тому числі й примушування до шлюбу, охоплюються двома його елементами: суб'єктом складу кримінального правопорушення та суб'єктивною стороною складу кримінального правопорушення.

У ч. 1 ст. 18 КК України закріплено, що «суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, котра вчинила кримінальне правопорушення у віці, із якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність». Дане визначення затверджує, що суб'єкт кримінального правопорушення, як елемент його складу, характеризується трьома обов'язковими ознаками: це фізична особа, осудна, що досягла певного віку.

Суб'єкт примушування до шлюбу загальний, тобто ним є фізична осудна особа, яка досягла 16 років. Суб'єктом кримінального правопорушення може бути як чоловік, так і жінка. Із позицій кримінологічної характеристики суб'єкта зазначеного кримінального правопорушення ним часто виступає інший з подружжя або бувший з подружжя, або особа, яка перебуває з потерпілою у відносинах фактичних сімейно-правових відносин, – батьки, інші близькі родичі.

Зазначене повністю відповідає ідеології, закладеній Стамбульською конвенцією, що спрямована на формування кримінально-правового захисту потерпілої особи (передусім це жінки) від її близьких родичів. З позицій кримінологічної характеристики особи злочинця це можуть бути такі учасники сімейно-правових відносин, як: чоловік або дружина; бувший член подружжя, співмешканець або співмешканка; бувший співмешканець або співмешканка, або треті особи (батьки, інші родичі, особи які перебувають в інтимних «позасімейних» відносинах. Щодо останніх наголошуємо саме на «позасімейних», а не «позашлюбних відносинах») [1].

Аналіз суспільної небезпеки кримінального правопорушення у вигляді примушування до шлюбу, кримінально-правова «вразливість» потерпілої особи, задіяння родичів у вчинення примушування до шлюбу дає можливість переглянути суб'єктивний склад даного правопорушення та розглядати останніх як спеціальних суб'єктів примушування до шлюбу. Це дозволяє запропонувати розглянути можливість доповнення положень ст. ст. 151² КК України положеннями щодо кримінальної відповідальності таких суб'єктів. Зрозуміло, що їх відповідальність у частині тяжкості та виду кримінально-правової санкції має носити більш підвищений характер.

Наступним елементом складу провокації підкупу є суб'єктивна сторона, визначення особливостей якої потребує встановлення самого поняття.

Під суб'єктивною стороною кримінального правопорушення в науці кримінального права «розуміють психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків, що характеризуються конкретною формою вини, мотивом і метою діяння» [2, с. 29].

Суб'єктивна сторона примушування до шлюбу – це внутрішній зміст кримінального правопорушення, це ті психічні процеси, які проходять у свідомості особи, коли вона реалізує об'єктивну сторону примушування до шлюбу, це її психічне ставлення до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків.

Суб'єктивна сторона примушування до шлюбу створює психологічний, тобто суб'єктивний зміст цього кримі-

нально караного діяння, тому є його внутрішньою в порівнянні з об'єктивною стороною. Якщо об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення становить його фактичний зміст і може бути безпосередньо сприйнята особами, які перебувають на місці події під час його вчинення, а наслідки діяння можуть сприйматися і після його вчинення, то суб'єктивна сторона безпосередньому сприйняттю людьми піддана бути не може. Адже це процеси, які відбуваються у психіці винного, й об'єктивне їх визначення можливе тільки завдяки дослідженню об'єктивної сторони складу злочину інших ознак, які входять до складу кримінального правопорушення [3, с. 116].

Саме в контексті психологічного розуміння вини примушування до шлюбу на окрему увагу заслуговують питання впливу соціальних норм, традицій і звичаїв на визначення питання винності особи. У контексті правильної кваліфікації діяння, охопленого диспозицією статті 151² КК України, необхідно оцінити вплив на формування вини особи певного «культурно-традиційного коду», зумовленого особливостями виховання особи, середовища, в якому вона дорослішала і морально-етичні переконання якого вона перейняла.

Отже, суб'єктивна сторона примушування до шлюбу характеризується прямим умислом, при цьому мотив і мета не є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складу досліджуваного кримінального правопорушення, проте суд має враховувати їх при призначенні покарання. При цьому мотив і мета вчинюваних дій на кваліфікацію не впливають.

З аналізу чинної редакції статті 151² КК України вбачається, що кваліфікуючими обставинами вважається вчинення даного кримінального правопорушення повторно, або попередньою змовою групою осіб, або щодо особи, яка не досягла шлюбного віку згідно із законодавством, або щодо двох чи більше осіб.

Санкція ст. 151² КК України передбачає покарання у вигляді арешту на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк. За рахунок співставлення даної санкції із класифікацією кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості (ст. 12 КК України), встановлено, що дане кримінально каране діяння віднесено законодавцем до категорії нетяжких кримінальних правопорушень.

У разі вчинення кваліфікованого примушування до шлюбу винній особі загрожує покарання у вигляді обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на той самий строк.

В цілому, кваліфікуючі ознаки примушування до шлюбу є засобом диференціації кримінальної відповідальності, підвищуючи межі потенційного покарання, а отже і відповідальності загалом. На разі існує необхідність редакції переліку кваліфікуючих ознак примушування до шлюбу з метою заборони всіх форм прояву суспільно небезпечного і винного примушування потерпілої особи до шлюбу з послідовним підвищенням рівня суспільної небезпеки діянь, що надасть можливість ефективно та раціонально диференціювати відповідальність за їх вчинення, що має стати питанням наступних наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лимонченко М.С. Кримінально-правова характеристика суб'єкта та суб'єктивної сторони примушування до шлюбу. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9. 2021. С. 199. URL: http://lsei.org.ua/9_2021/50.pdf
2. Кримінальне право України: Загальна та Особлива частини: навч. посіб. / В.О. Кузнецов, М.П. Стрельбицький, В.К. Гіжевський. К.: Істина, 2005.
3. Никифоров Б.С. Суб'єктивна сторона в «формальних» преступлениях. СГП. 1971. № 3. С. 115–120.